

FERENCZY ZSÓFIA

„Gondolj rám, ha egyszer nem leszek”

Szabó Magda Für Elise című regényének elemzése

Bevezetés

Szabó Magda 2002-es *Für Elise* című regénye több szempontból is figyelemreméltó helyet foglal el az életműben. Egyrészt mert a regény elkészültét több évtizedes várakozás előzte meg, az író nő éveken keresztül készült megírására, alakította, féltette, majd megint visszatért hozzá, másrészt mert ez Szabó Magda utolsó, életében kiadott regénye, lezárja és összegzi az addigi szövegeket, és új megvilágításba helyezve az addigi önéletrajzokat, azok újragondolására készlet.

Dolgozatomban a *Für Elise* című regényt fogom vizsgálni elsősorban azon szempontból, hogy milyen módon ötvöződik az önéletrajz a fikcióval. Úgy vélem, Szabó Magda szövege rávilágít arra, hogy a hiteles önéletrajz megalkotása meglehetősen problematikus, a titkok kimondhatatlanok maradnak, és nem küszöbölhető ki az utólagos, sokszor akaratlan korrekció sem. A regény cselekménye szempontjából kiemelt fontosságúak a szóbeszéddek, a sejtések, a homályos történetek, amelyeket az elbeszélő hosszú évek távlatából kísérel meg saját ifjúsága történeteként rekonstruálni. A *Für Elise* ezen kívül olyan elemekkel dolgozik és olyan szabályrendszer követ, melyek a tiszta fikciónál megszokottak. E jelenség az emlékezés bizonytalanságára hívja fel a figyelmet, és az elbeszélő azon sajátos vonására, hogy a rendelkezésére bocsátott történeteket folyamatosan korrigálja, tetszése szerint átírja, hogy a szerinte „helyes, logikus” formába kerülhessenek.

Szabó Magda önéletrajzai

Az önéletrajz műfaja nem idegen Szabó Magda munkásságától, a sort megnyitó *Ókút* után több regénybe, novellába (*Régimódi törté-*

net, *Disznótor*, *A pillanat*, *Mézescsók Cerberusnak...* stb.) is beledolgozta saját és családja életének eseményeit. A szövegek nyomán idilli, nem hétköznapi család képe bontakozik ki, mely éppen csak annyira furcsa, hogy még szimpatikus legyen az olvasó számára. Nem csoda, hogy Kiss Noémi Szabó Magda életét a magyar olvasók kedvenc életének nevezte.¹

Meg kell jegyezni, hogy függetlenül attól, hogy az egyes önéletrajzokban nagyjából megegyező regényvilágot tapasztalhatunk meg, a különböző Szabó Magda-önéletrajzok mégsem azonosak egymással, hiszen szövegenként más-más perspektívából mutatják be az eseményeket, kisebb-nagyobb változtatásokkal és hangnembeli eltolásokkal. A *Disznótor* és a *Régimódi történet* kíméletlen elégtétel az anyai rokonság bűneiért, az *Ókút* idilli visszaemlékezés az íróvá válás első lépéseire, *A pillanat* érdekes stílusgyakorlat, ami kísérletet tesz egy életrajz eposzá alakítására, méghozzá úgy, hogy egy már létező eposzt, az *Aeneis*-t használja fel erre a célra. A *Für Elise*, mint már említettem, összegzi az életrajzokat, ugyanakkor gyökeresen át is értelmezi azokat.

Szabó Magda önéletrajzai roppant ismertek és népszerűek, így – Nagy Boglárka szavaival élve – a *Für Elise* megjelenésekor már „kinevelt”² olvasókörre számíthatott, amely jól ismerte az életrajzot. Pont ebben állt a *Für Elise* kizökentő ereje, hogy a „hitelesnek” feltüntetett történetbe belecsempészett néhány nyilvánvalóan fiktív elemet. Bár Umberto Eco szerint nincs arra nézve konkrét szabály, hogy egy szövegben hány fiktív elem lehet,³ úgy gondolom, a fiktív elemek számának a hagyományos önéletrajzoknál meglehetősen alacsonynak kell maradnia, mivel az olvasó akaratlanul is referenciát keres a való életben. Szabó Magda a fiktív elemekkel felhívta a figyelmet az önéletrajzok „megcsináltságára”, arra, hogy ha ez az egy elem csupán fiktív, akkor mi a biztosíték arra, hogy a többi elem a valóságra reflektál?

¹ KISS Noémi: „Görbe tükör – csábító önéletrajz. Kortárs »női« elbeszélők”, in: LÓRÁND Zsófia (szerk.): *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*, L'Harmattan, Budapest, 2006, 304.

² NAGY Boglárka: „Párhuzamos életrajzok”, *Jelenkor*, 2003/9., 909–914. <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=104> (Letöltés ideje: 2011. szeptember 6.)

³ ECO, Umberto: *Hat séta a fikció erdejében* (ford. SCHÉRY András), Európa, Budapest, 2007, 118.

Für Elise

A 2002-es *Für Elise* realizztikusabb, mint *A pillanat*, és összefüggőbb, mint az *Ókút*, mégis jobban elbizonytalanítja az olvasót, mint az előző kettő, mivel folyamatosan kizökkenti az értelmezésre irányuló kísérleteket.⁴ Azért is meghökkentő, mert bár látszólag az *Ókút* és a *Régimódi történet* folytatása időben és tematikájában, mégsem teljesen az. Egyrészt megváltozik a szöveg hangvétele a korábbiakhoz képest, másrészt az elbeszélő a korábbiaknál is erőteljesebben hangsúlyozza a mű őszinteségét, „gyónásnak”, a valóságra teljes mértékben reflektáló dokumentumnak nevezi. A korábbi regényekhez képest is felerősödik a hitelesség hangsúlyozása. A könyv elején az író aláírása, hátoldalán pedig jókora portré hirdeti, hogy „aki a képen van, létezik, és aki a képen van, annak az élete van megírva a könyvben” – írja Kiss Noémi.⁵ Ennek ellenére a szövegben egyszer sincs kiemelve az elbeszélő neve, tehát lényegében a teljes azonosulás nem történik meg, ezáltal nem teljesül az, amit Philippe Lejeune önéletírói paktumnak nevez,⁶ és így egy bizonyos távolság fennmarad a biográfiai szerző és a narrátor között.

A Szabó Magda-i önéletrajzokra vonatkozólag fontos megállapítani, hogy kapcsolatuk nemcsak a tematika hasonlósága és az azonos regényvilág miatt szoros, hanem mert feltételezhető a narrátorok azonossága is. Az *Ókút* és a *Für Elise* narrátora bizonyosan ugyanaz, a különbség az elmesélt történetek perspektívájában rejlik. Ami e regényeket legszerveesebben összekapcsolja az időnkénti közös narrátor mellett, az az úgynevezett önéletírói tér. Z. Varga Zoltán írja az önéletírásokkal kapcsolatban, hogy az önéletírói tér nem a szerző szintjén képződik, hanem az azonos névhez köthető szövegek közti intertextuális viszonyban mutatkozik meg.⁷ Abban a tekintetben azonban eltér a *Für Elise* az *Ókúttól*, hogy az előbbi struktúrájában sokkal jobban követi az emlékezés menetét. A *Für Elise*-ben nincs szigorúan betartott időrendiség, az elbeszélő gyak-

⁴ STURM László: „Szabó Magda: Für Elise”, *Kortárs*, 2004/3., <http://www.kortarsonline.hu/0403/sturm.htm> (Letöltés ideje: 2011. július 17.), idézi: KÓNYA Judit: *Ez mind én voltam*, Jaffa, Budapest, 2008, 223.

⁵ KISS Noémi: i. m., 301.

⁶ LEJEUNE, Philippe: „Az önéletírói paktum” (ford. VARGA Róbert), in: Z. VARGA Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló – válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, L'Harmattan, Budapest, 2003, 32.

⁷ Z. VARGA Zoltán: „Az önéletírás-kutatások néhány elméleti kérdése”, *Helikon*, 2002/3., 252.

ran asszociál, vissza-visszatér olyan eseményhez, amiről már esett szó, az is előfordul, hogy utólag korrigálja a korábban elmondottakat, sőt, megesik, hogy hibát vét, például eltéveszt egy dátumot. Más kérdés, hogy mennyire reális emlékek ezek, és mennyire csupán rekonstrukciók vagy fikciók, hiszen főként az első fejezetekben olyan korai események jelennek meg, amelyek aligha rögzülnek az emlékezetben.

A legfőbb elbizonytalanodást kiváltó tényező magának a cím szerinti főszereplőnek, Cilinek a jelenléte, akiről a korábbi visszaemlékezések mélyen hallgattak, most mégis ő kerül az önéletrajzi regény középpontjába.⁸ Az elbeszélő, Magdolna fogadott testvére és egyszersmind ellenpólusa, rejtélyes körülmények közt kerül a családi körbe, ám a kezdeti idegenkedés ellenére hamarosan elválaszthatatlanok lesznek. Már-már gyanúsán elválaszthatatlanok, olyannyira, hogy több kritika⁹ is felveti az ötletet, hogy esetleg a két testvér tulajdonképpen egyazon szubjektum kétfajta kivetülése. Több utalás is van a szövegben arra vonatkozólag, hogy ez valóban így lehet, amikor a narrátor ilyen kijelentéseket tesz: „Cili én voltam, ő meg én, azaz egymás hiányai, ketten alkottunk reális egészet”,¹⁰ vagy „mi ketten tettünk ki egy leányt”.¹¹ Nem tisztázott a Cili és Agancsos közti analógia sem, tény az, hogy az egyik jelenléte kizárja a másikat.¹² Az elbeszélő és Cili tökéletesen ellentétei egymásnak, Cili szőke, Magdolna barna, Cili szelíd, Magdolna harcias, domináns, és így tovább. Cili tipikus romantikus regénybe illő hősnő, míg Magdolna modern, emancipált tehetség, ketten kétféle olvasási módot ajánlanak fel a regényhez. Ha a szöveget lányregényként olvassuk, Magdolna nem illeszthető bele semmiképpen a képbe, ha viszont önéletrajzként, akkor Cili jelenléte lesz zavaró. A regény egyik epizódjában a két lány ellátogat Kovács nénihez, a helyi jósnőhöz, aki mindkettejük számára jövődőt mond, de míg Magdolnának hosszan részletezi hosszú, elismerésekben gazdag jövőjét, addig (megérezve Cili korai halálát) a trianoni árva sorsáról csupán néhány mondatot hajlandó ismertetni. Amikor a nővérek

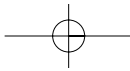
⁸ Tarján Tamás a művet épp az efféle elemek miatt nevezte „költött önéletrajz”-nak. TARJÁN Tamás: „A kutyás Szabó”, *Holmi*, 2003/6., 810.

⁹ Pl.: VALLASEK Júlia: „Bonviván és primadonna”, *Holmi*, 2003/6., 805–808., NAGY Boglárka: i. m., 69.

¹⁰ SZABÓ Magda: *Für Elise*, Európa, Budapest, 2005, 49.

¹¹ I. m., 173.

¹² NAGY Boglárka: i. m.

kérdőre vonják, dühösen kikel magából: „Magdolna szabálytalan sorsú kislány”, mire Cili így válaszol: „Én is.”¹³ Bizonyos szempontból mindkettejüknek igaza lesz, hiszen a két lány élete más-más aspektusból (az önéletrajz illetve a regény aspektusából) lesz szabályos, illetve szabálytalan. Cili sorsa a romantikus regények szerint formálódik, e műfaj szabályrendszere szerint meg kell halnia, míg Magdolna sorsa nyitott marad.

Cili sokkal inkább plasztikus figura, mint akármelyik másik szereplő. Biedermeier jelenség, írja róla Sturm László,¹⁴ ami tökéletesen kifejezi azt a nosztalgikus, naiv bájt, amit Cili egyénisége képvisel a műben. Cili regényfigurái jellege abból is fakad, hogy a regény folyamán szinte mindig csak egy nézőpontból látjuk, ritkán „halljuk”, sorsa többször is hangsúlyozottan „egyféle”, azaz romantikus hősnőhöz méltóan tragédiára determinált. Kezdeti némasága és későbbi viszonylagos szótlansága azt sugallja, hogy kizárólag testvérén vagy a művészetén (éneken és időnként rajzokon) keresztül tud megnyilatkozni. Ez a művészetén keresztül történő létezés, valamint a tény, hogy szerelmét Textornak (utalás a „textus” szóra)¹⁵ hívják, mind megerősíteni látszik Cili fiktív voltát.

A lányregény-szerű, romantikába hajló kerettörténet rengeteg elhallgatást, korrekciót takar. Nemcsak azért, mert az elbeszélő bizonyos részleteket homályban hagy, hanem mert a szülei is hasonlóképpen cselekednek, a főszereplő Magdolna felnövekedvén sokszor csak a sötétben tapogatózik a szülei által elhallgatott információk után. „Ma már tudom, hogy magatartásuk modellje és a tapintatos némaság legalább annyit formáltak személyem alakulásában, mint a kettőjüktől örökölt genetikai képlet.”- írja.¹⁶ Habár alig ki-mondottan, de jelen van a szövegben a szülők elhidegülése, Cili nyugtalanító származása, és az elbeszélő rossz lelkiismerete gőgös magatartásáért. „Személyes titkaink elrejtése érdekében olyan hézagos, kétértelmű és a valóságra némiképp emlékeztető, azaz kitöltésre és értelmezésre váró, kivetítésre vagy applikációra is alkalmas történeteket gyártunk, amelyek nagyban emlékeztetnek a szépirodalmi elbeszélésekre”¹⁷ – Benyovszky Krisztián megállapítása rávi-

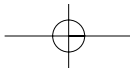
¹³ SZABÓ Magda: i. m., 171.

¹⁴ STURM László: i. m.

¹⁵ NAGY Boglárka: , i. m.

¹⁶ SZABÓ Magda: i. m., 8.

¹⁷ BENYOVSZKY Krisztián: *Kriptománia – Titok és elbeszélés*, Kalligram, Pozsony, 2008, 19.

lágít arra, hogy a regény homályos elbeszélésmódjának, a folytonos hangsúlyeltolódásoknak mi a jelentősége a regényszerkezet szempontjából. Habár minden jel arra mutat, hogy a *Für Elise* a titkok megfejtésére irányul, valójában bizonyos titkok továbbra is elmondhatatlanok maradnak és a zavaros narráció mögé rejtőznek.

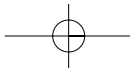
Kiss Noémi a női önéletrajzokkal kapcsolatban jegyzi meg, hogy az alkotások szelektív módon emlékeznek vissza a múltbeli eseményekre, folyamatosan retusálnak, így olyanokká válnak, mint egy erősen kifestett női arc.¹⁸ A *Für Elise*-ben kétszer is hangsúlyosan szerepet kap az erős smink, mindkét alkalommal egy-egy fájdalmas múltbeli esemény jelenbeli lezárásakor. Az egyik alkalommal a *Kigyómarás* (amúgy hibás dátummal megadott)¹⁹ premierjén, amikor újra találkozik a már elvált, sikeres orvos Textorral, egyszer pedig, amikor érettségi találkozóján bosszút áll az öt diákkorában sokat bántó Fejér tanárnőn. Mindkét találkozás olyan esemény, ami erős érzelmeket vált ki az elbeszélőből, és amiből hosszú távon ő került ki diadalmasan. E diadal kettősségére mutat rá azonban a smink megjelenése, mivel a győzelmek nem is igazi győzelmek, csak megszépített kegyetlenségek, hiszen a Cili halálában vétlen Textorra színdarabjában, nyilvánosan olvassa rá régi bűneit, a megöregedett, megszelídült Fejér tanárnőt pedig méltatlan módon megalázza.

A regény több kulturális utalásrendszert is mozgat párhuzamosan, alapvetően szinte az összes főbb karakterhez tartozik egyfajta mikrouniverzum, ami e kulturális kódok alapján szerveződik. Az apához az eposzok, az anyához Chopin, Cilihez Trianon és a Für Elise-dal. E kódrendszerek határozzák meg az adott karakterek regénybeli sorsát, tulajdonképpen determinálják őket ilyen vagy olyan szerepekre. Habár az utalásrendszerek akár segíthetnének is dekódolni az elhallgatott „titkokat”, a megfejtés várat magára, a nyomok nem vezetnek sehová. Ahogyan Sturm László is írja, „Nincs egyértelmű logikája a vezérmotívumok, irodalmi és mitológiai utalások, jellemzések hálózatának. A regény által folyamatosan felkínált értelmezési lehetőségek hol gyengítik, hol erősítik egymást, az olvasót jelentésadásra készítetik, de nem zárják rövidre a műben megelevenedő világ életszerűségét.”²⁰ Időnként maga a re-

¹⁸ KISS Noémi: i. m., 296.

¹⁹ TARJÁN Tamás: i. m., 811.

²⁰ STURM László: i. m.

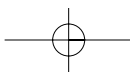
gény is különféle elbeszélési stílusok mintázatait veszi fel, például a Cili-Textor románc alternatív befejezése egészen vígjátékba vagy operettbe illő. Piroska nagynénjéről pedig így ír az elbeszélő: „Piroska, mióta ismertem, mindig az élet szubrettje volt, aki egy kicsit rá is játszik a vígjátékra”.²¹ A különböző utalásrendszerek gazdagsága felveti a kérdést, hogy vajon az élet konstruálódik a fikciós szabályoknak megfelelően, vagy a fikciók modellezik az élet eseményeit? A válasz valószínűleg nem is olyan egyértelmű, a szöveg a következő magyarázatot nyújtja: „Az élet voltaképpen mindig óvodai szinten lép, mi komplikálunk belőle görög sorstragédiát”.²² Vagyis a regény állásfoglalása szerint az elsajátított kulturális minták befolyásolják azt, milyen formát adunk életünk elbeszélésének. Nem idegen ez a feltevés a többi Szabó Magda-műtől sem, Jolanta Jastrzebska *Az ajtóval* kapcsolatban jegyzi meg, hogy a főszereplő tragédiáját az okozta, hogy szemléletmódját túlságosan is meghatározza az elsajátított kulturális tudat,²³ és nem volt képes attól elvonatkoztatni. Ugyanez az uralkodó kulturális tudat okoz konfliktusokat a *Für Elise*-ben is, az egész mű olvasható tulajdonképpen a különféle kulturális felfogások összezapásaként is, amely szerint a Magdolna és a közvetlen környezet közti feszültséget az okozza, hogy alapvetően más kódrendszerek alapján gondolkodnak. Ez az ütközés több ízben is megjelenik, legfeltűnőbbben talán akkor mutatkozik meg, amikor a Fejér tanárnővel és közte lezajlott konfliktusról beszél.

A műben szereplő családot egészen mesébe illő tulajdonságok jellemzik, Magdolna értékrendjét, hasonlatait is az antik mitológia, a hollywoodi filmek, és a világirodalmi klasszikusok határozzák meg, nem meglepő, hogy mindent ebből az aspektusból néz, gyermekkori sérelmei például egyenesen sorstragédiává növekszenek, majdnem olyan súlyosnak érzékeli őket, mint a Cilivel történeteket. Az eseményeket, ahogyan *A pillanat*ban is, itt is Ananké, a mitológiai Végzet irányítja, antik végzethez azonban antik sors is járul, a regény kimenetele tragédiára van ítélve, mert az adott szabályrendszeren belül Cili nem maradhat életben, és Magdolnának egyedül kell szenvednie büntetésként mitológiai mértékeket öltő hübrisze miatt.

²¹ SZABÓ Magda, i. m., 396.

²² i. m., 402.

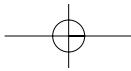
²³ JASTRZEBSKA, Jolanta: „Az écriture féminine jellegzetességei Szabó Magda prózájában”, in: JANKOVICS József – NYERGES Judit (szerk.): *Hatalom és kultúra*, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Budapest, 2004, 40.

Az *Ókút*ban többször is szó esik bizonyos „színjátékokról”, melyeket a főszereplő Dolna játszik barátnőjével, Agancsossal, ez az elem párhuzamot állít a *Für Elise*-zel, de a viszony tisztázatlan: a *Für Elise* azt állítja, hogy az *Ókút* nem a teljes igazságot mondta el, viszont cselekményének egy része olyan, mintha az *Ókút* kislányai találták volna ki egyik délután. A *Für Elise* tehát izgalmasan rájátszik a korábbi művekre, de ez a játék megtalálható magán a szövegen belül is, az elbeszélő időről-időre saját, korábban írt történeteit éli meg, ékes példa erre az érettségien megismert idősebb, rangos Ludwigh és Magdolna közt kialakuló flört, ami feltűnő hasonlóságot mutat Magdolna egyik írásával, ami egy fiatal, okos lány és egy miniszter házasságáról szól. A *Für Elise* cselekménye magában rejtí azt a lehetőséget is, hogy valójában a fiatal Magdolna által kitalált történeteket olvassuk.

A Magdolna életét meghatározó kudarcok, „előhalálok” részint a titkokból és elhallgatásokból fakadnak, melyek körülveszik a felnőtté válás során. A hittételek pontos magyarázata, a cserkészmozgalom tulajdonképpeni értelme és Ágoston titkos viszonya mind olyan titkok, melyeket a környezet nem hajlandó feloldani, így Magdolnának magának kell jelentéssel feltöltenie azokat. Több kulcsfontosságú esemény is szóbeszéddek, pletykák útján jut el Magdolnához, és a hiányos információkat saját következtetéseivel, fantáziájának termékeivel igyekszik érthető formába önteni. Ahogyan Wolfgang Iser is írja, „nem tudunk megbékélni azzal a gondolattal, hogy bármi is el van zárva a megismerésünk vagy tapasztalatunk elől”.²⁴ A cselekmény szempontjából kiemelkedően fontosak azon tárgyak és jelenségek, amelyeknek jelentős szerepük van, de nincs meghatározott, körülírható jelentésük. Ilyenek például Cili visszatérő titokzatos szavai, a Jadrán és Dánica, vagy Magdolna és barátnői titkos társasága, a Vértorony szövetsége. Ezen kategóriába tartozik véleményem szerint a szövegben sokszor kitüntetett *Für Elise*-dal is, melynek nincs ismert szövege, de a két lány megpróbálja jelentéssel felruházni. Ilyen értelemben a regény, ami a dal címét viseli, szintén nem hordoz konkrét jelentést, hanem, ahogy a fűlszöveg is rámutat, az olvasónak kell kiszűrnie a dallamból az üzenetet.

²⁴ ISER, Wolfgang: *Az értelmezés világa* (ford. LAJOSI Krisztina), Gondolat Kiadó – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Budapest, 2004, 76.

Összegzés

Összegezve elmondható, hogy a *Für Elise* sokkal enigmatikusabb regény, mint először gondolnánk, számos olyan kérdést fogalmaz meg az önéletírásokkal kapcsolatban, amelyek továbbgondolásra készítenek. Tanulmányomban arra kívántam rávilágítani, hogyan mossák el a Szabó Magda-i önéletrajzok fikció és valóság határát, és hogyan bizonyítják azt, hogy a „hiteles” önéletrajz nem feltétlenül a biográfiai adatok pontosságán múlik, hanem azon, hogy az olvasó elfogadja-e azokat a belső szabályokat, amelyek alapján az aktuális önéletrajz konstruálódik, és ebbe beleférnek az esetleges fikciós vonások is, hiszen alapvetően minden élettörténet fikcióalkotó munka eredménye. Szabó Magda önéletrajzi regényeiben a szubjektum elsődleges célja beleilleszkedni egy-egy irodalmi rendszerbe, melyen keresztül saját életének eseményei körvonalat kaphatnak, elbeszélhetőekké válhatnak.

